

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2016, Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-01788-5

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

književna ekspedicija

ŠEKSPIRIJENS

PRIREDIO
MILOŠ LATINVIĆ

Beograd, 2016.

SADRŽAJ

Vladimir Gvozden	
KORIOLANOVA GORDOST: GOVORE LI EGOMANIJACI ISTINU?	7
Jasmina Mihajlović	
KO JE ŠEKSPIR?	19
Aleksandar Gatalica	
SVAKI ROMEO JE ISTI – SVE JULIJE NISU	25
Sanja Domazet	
ČEDNA KAO LED, ČISTA KAO SNEG	45
Branka Krilović	
JULIJIN BRŠLJAN	55
Dana Todorović	
ISTINA O VEŠTICAMA IZ INVERNESA	63
Saša Radonjić	
ČAJ SA VILIJAMOM ŠEKSPIROM	73
Mirko Demić	
INAT.	79
Miloš Latinović	
MARAMA OD SIROVE SVILE BOJE TRULE VIŠNJE.	89
Nastasja Pisarev	
TITANIJIN VRT	105

Ilija Bakić	
MILION MAJMUNA BEZ JEDNE TAČKE	121
Vule Žurić	
KAD KRUPNO LIŠĆE PADA	135
Željko Jovanović	
ŠEKSPIROVA OSVETA	147
Đorđe Pisarev	
NAŠ ŽIVOT MALEN UOKVIREN SNOM	161

Vladimir Gvozden

KORIOLANOVA GORDOST:
GOVORE LI EGOMANIJACI ISTINU?

Vladimir Gvozdin rođen je 1972. godine u Novom Sadu. Radi kao profesor na Odseku za komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Objavio je više književnoteorijskih i književnoistorijskih knjiga i studija. Bio je gostujući istraživač na Univerzitetima u Torontu, Inzbruku i Brnu, gostujući profesor u Regensburgu, držao je seminare iz teorije književnosti i iz srpske književnosti na univerzitetima u Londonu, Bambergu, Gissenu, Pragu, Budimpešti, Barseloni i Segedinu.

Koriolan je odavno prepoznat kao nosilac megalotimije, ljudske želje za ponosom i veličinom, ali je Šekspirova interpretacija njegove sudbine do danas ostala najizazovnija. O životu ove legendarne figure iz najranijeg razdoblja Rimске republike (početak V veka pre naše ere) glavna saznanja dugujemo Titu Liviju i Plutarhu. U ovom razdoblju od građana se očekivalo da služe Rimu na bojnopolju, a patriotizam se dokazivao zadobijenim ranama i vrhunio u smrti na bojištu. Budući da još uvek nije bilo profesionalne vojske, učešće u ratu je u tom smislu bio ideal javne službe, borbe za opštu korist. Rat obezbeđuje ekonomsku reprodukciju, ali je istovremeno izvorište opasnosti da pobednik kroji sudbinu svima. Nije slučajno to što Koriolanova majka Volumnija, stara militantna matrona, upoređuje krv vojnika s majčinim mlekom, simbolizujući cirkulaciju života i smrti. Vojnik nudi domovini svoje ranama izbrazdano i zadobijenim povredama (de)markirano telo. Ali da li se reprodukcija života osigurava ekonomski, politički ili militarno? Rat kao medij sadrži u sebi napetosti povodom toga. Da li će imati primat oružje ili samosvojna dinamika „životne proze“? Otuda je u Šekspirovim dramama razvijena tenzija između civila i vojnika, što u *Koriolanu* od samog početka zadobija telesne aspekte. Kod vojnika je vazda

prejudicirana konačna razmena između golog života i domovine, što od njega stvara izvesnu vrstu „ničije zemlje“. Kod civila se pak razvija razmišljanje o prikladnoj organizaciji društva, koja potiskuje izloženost golog života kao takvog.

Može se, bez ostatka, tvrditi da nam Šekspir, odavno prepoznat kao genije anahronizama, pomaže da razumemo različite istorijske slojeve: antiku, ranu modernu, modernu, pa i naše doba – i da ocr-tamo složene putanje ljudskosti, uključujući mogućnosti percepcije naše vlastite istoričnosti. Ali potrebno je odmah reći sledeće: kada uđemo dublje u tekst, uronjeni smo u ambivalencije koje se graniče sa apsurdom, jer se paralelno dešavaju dva procesa – komunitarno/teološki model kritike gordosti ruši sopstvene premise i narušava svoja polazišta zbog ishodišta koje je zapravo korak unazad; individualistički koncept takođe ruši sopstvene premise, jer se vrlina okreće sama protiv sebe i vodi junaka ka konačnom stradanju i brisanju svake vrline iz letopisa vremena. Ovu ambivalenciju A. D. Natol je spretno opisao na sledeći način: „A onda tu je njegova gordost. Ovde, kao i obično, Šekspir odbija da sentimentalnim čitaocima olakša posao. Bilo bi lako ako bismo mislili da je Koriolanov prezir prema ljudima znak nedvosmislenog ludila. Šekspir situaciju čini nelagodnom tako što s jedne strane insinuiira da Koriolanova gordost sadrži nešto patološko, dok je s druge strane narod u velikoj meri upravo takav kakvim ga opisuje. Čudni svet u kojem samo egomanijaci govore istinu!“ Ovakav uvid samo dobija na značaju kada mu se pridoda činjenica da u *Koriolanu* nema Gospoda (ni u jednom njegovom obličju, uključujući i kralja) koji brine. Koriolan je primer izostanka metafizike pravde, što uzrokuje da se stvari ne mogu lako razlučiti.

Ono što je specifično za dinamiku moći jeste neka vrsta samozaborava ili nesvesnog delovanja – nasilje izazvano takvim

delovanjem je, prema Hani Arent, u moderni beznadežno površno. U Rimu pak Koriolan ume da govori, retorika podaruje kognitivno obrazloženje njegovom nasilju, a njegova gordost zadobija formu vrhunske besede. Da li je u njegovom slučaju reč o snazi ili nasilju? Reklo bi se da se njegova gordost temelji na snazi koja se ostvarila kroz fundamentalni oblik nasilja – rat. Koriolan izlaže legalni i politički argument kao vojni poduhvat koji ostvaruje pobedu zahvaljujući legitimnom nasilju. Na taj način, nasilje, kroz gordost pobjednika, odbacuje (ili prikriva) svoju kontingenciju, nestabilnost, i označava sopstveni kraj kroz uspostavljanje novog juridičkog poretka, koji zamenjuje destruktivni događaj. Ratno nasilje nesumnjivo ima instrumentalni karakter, i to je izvor Koriolanove gordosti, jer je on pojedinac koji se kroz čino ve nasilja savršeno uklapao u zajednicu. Ali zajednica u jednom trenutku hoće da oduzme monopol na nasilje od uspešnog ratnika, jer zna da samo na taj način može da ostvari svoje ekonomske i političke ciljeve i da se navodno ili zaista spase od destruktivnog događaja. To je momenat otpora, prepreke.

Nasuprot civilnim vrlinama, reč je ovde o tipično vojničkoj vrlini koja je imala primarnu ulogu, kao što se dobro vidi iz Kominijeve pohvale Koriolana: „Kažu da je hrabrost / Najveća vrlina i najviše diže / Onog što je ima. Pa, ako je tako, / Onda čoveku o kome govorim, / Na svetu nikad nije bilo ravna.“ (Svi navodi su iz prevoda Živojina Simića i Sime Pandurovića.) Dosledna logika ratničkog društva glasi: najhrabriji je najviši. To Šekspir bez ostatka preuzima od Plutarha, koji u *Životu Kaja Marcija Koriolana* ovog junaka predstavlja kao primer za izjednačavanje *virtus*-a sa muževnom hrabrošću u razdoblju rane republike: „Tih dana se hrabrost u Rimu cenila iznad svih vrlina: oni su je zvali *virtus*, imenom same vrline, kao da se ovim imenom sve druge vrline ostavljaju po

strani. Tako da je *virtus* na latinskom značila isto što i hrabrost.“ Reč je, dakle, o određenom svojstvu čiji je Koriolan nosilac, i to, kako Šekspir pokazuje, samosvesni nosilac. Gordost je u tom smislu njegova timotička samosvest o sopstvenom visokom položaju unutar društva koje je samo izjednačilo hrabrost sa vrlinom (*virtus*). Teorijski posmatrano, on je posledica, a ne uzrok događaja u društvu. Kod Kaja Marcija imamo neverovatno jednačenje, jer njegova hrabrost i ratni uspeh kod Koriola postali su njegov lični identitet, oličen u dodatku imenu Kaj Marcije (Koriolan). Ukratko, Koriolan se opasno približio teorijski čistoj vrlini. Ali upravo on pokazuje kako se međusobno odnose čisti pojmovi i zajednica. *Virtus* je ono što goni Koriolana. Vrlina jeste temelj njegove reputacije, ali i uzrok njegovog prezira prema onima kojima, kako on to vidi, nedostaje vrlina, ali koji tvore njegovu reputaciju. Paradoksalno, *virtus* udaljuje od zajednice, jer vrlina se mora pokazivati; Koriolan se mora izlagati kao telo i kao duh, puk mora saznati za Koriolana koji ga prezire. Koriolan nije zainteresovan za ličnu materijalnu dobit, možda i zato što se ona jednostavno podrazumeva u ratničkom društvu. Isto tako, njegova odbojnost prema svakoj vrsti javnog priznanja pokazuje da ga ne goni taština, jer on zna razliku između laskanja i istinskog veličanja. Međutim, on nije spreman da politički podeli ni delić svoje slave sa drugima, sa telom zajednice – u tragičnom obrtu, njegovo telo će i simbolički i doslovno biti pretvoreno u delove od strane drugih, od strane zajednice Volščana, kojoj se svojevolejno priklonio.

U drugoj knjizi *Ab Urbe Condita* Tita Livija, priča o Koriolanu je jedna od nekoliko epizoda u kojima se prikazuju teškoće sa kojima se suočila rana Rimski republika nakon proterivanja Tarkvinija Oholog i ustanovljenja novog oblika vladavine. Prema Liviju, rana republika se suočavala s dve povezane, ali zasebne opasnosti:

to su unutrašnje nesuglasice i spoljašnja osvajanja. Ukratko, kada Volšćani nisu tukli sekirom o vrata, Rimljani su se međusobno svađali. (Potrebno je, međutim, reći da kod Livija Koriolan ne postaje kandidat za konzula, što znači da ne izlazi na političko tržište, u nabavku glasova; Livije navodi dve moguće verzije smrti gordog Koriolana: ili je ubijen ili je umro u starosti – što znači da je dugo podnosio gorke plodove izgnanstva.) Na tragu Livija i Plutarha, Šekspir pokazuje da umesto stabilne kamene hijerarhije vrlina zapravo vlada borba u polisu; ubrzo saznajemo da zapravo postoje najmanje dva Rima, jedan za patricije, drugi za plebejce. Tu već vidimo kako je vrlina ambivalentna, jer se odmah postavlja pitanje: kome ona pripada? Samim tim je postavljeno i pitanje: šta je to čovek? Šta je njegov duh, a šta njegovo telo? Evo kako na to pitanje odgovara sam Koriolan: „Vi gušćije duše što nosite oblik / Ljudski, kako ste bežali bez glave / Od robova što bi majmuni potukli!“ (I, 4.) Potom se postavlja pitanje: koji je politički narod pravi? Saslušajmo glas Sikinija u eksploziji političke retorike: „A šta je narod nego grad?“ (III, 1.) Reč je, nema sumnje, o sukobu vrednosti koji pogoduje tragičkom okviru. Kada tribuni proteruju Koriolana kao neprijatelja naroda i države, on ih optužuje za nestalnost, i odgovara im: „Ja progonim vas“. (III, 3.) Kada se ratnička vrlina protera, predviđa Koriolan, podla rimska gomila će postati plien stranog osvajača:

*Svoju koristite moć
Da progonite svoje branitelje,
Dok vas najzad vaša politika glupa
- Koja ne shvata dok ne oseti -
Zadržavši ovde jedino još vas
Koji ste sami sebi dušmani,*

*Ne preda kao kukavne robove
Narodu nekom što će vas uzeti
Bez borbe! Prezirući, zbog vas, ovaj grad,
Okrećem vam leđa. Ima sveta još.*
(III, 3.)

Ovaj govor – pun dramske i filozofske ironije – jeste tačka prekretnice u tragediji, jer nema sumnje da je najgluplja politika politika samouništenja; otvoreno je, naravno, pitanje da li se ona sprovodi svesno ili nesvesno, odnosno da li je ova distinkcija uopšte moguća. Ovde se Koriolan, vrli ratnik, upravo nesvesno opredeljuje za politiku samouništenja, optužujući za nju druge. Njegov vidokrug je ratna pobjeda, tako da njegova gordost može da začudi samo neobaveštene posmatrače. Ona je, naime, bila deo prihvaćene timotike: kako zapaža Sloterdajk u knjizi *Gnev i vreme*, oduvek postoji uska povezanost između gordosti i pobjede u svim zajednicama koje su nastajale ili se održavale iz uspešno okončane borbe. Stoga pojedinci koje, poput Koriolana, pokreće dinamika gordosti mogu ponekad da vole to što nisu omiljeni kod suseda i takmaca. To naprosto jača osećaj suverenosti i nadmoći potreban za ratne pohode.

Status zakona u drami nije prikazan kao izvestan, i drama jeste obrada pravničkih složenosti, trebalo bi je posmatrati u smislu suvereniteta i izuzetka, a to je povezano sa dispozicijom gordosti. Očigledno je da je ovde u pitanju izvorna neravnoteža između rata i mira, jer za Koriolana, kao i za tribune i patricije, zakon i oružje ne mogu se lako uskladiti – njihov međuodnos podriva suverenitet umesto da ga učvršćuje. I tribuni i Koriolan smatraju da imaju pravo na pravo, tako da između pojave novih zakona i snage ratnih vođa, Rim trpi proceduralnu krizu. Činjenica je da korupcija prati i

ratničku i zakonsku proceduru, jer želja za ostvarivanjem zajedničkog (opšteg) interesa prikriva sebične interese pojedinaca. Šekspir spretno relativizuje problem tako što pokazuje da se političko rešenje ne može pronaći u vrlinama pojedinaca. Kao branitelj Rima – kao čovek koji je van svake sumnje Rim odbranio od Volščana – Koriolan je deo zakona republike koji tribuni doživljavaju kao tiraniju. No, prema Koriolanu, tribuni uzurpiraju moć patricija i, shodno tome, menjaju običaje. Kako ističe Rebeka Lemon, pitanje koje drama postavlja glasi: „Ko [...] ima moć da odluči o izuzecima od rimskog zakona i običaja?“ Ko odlučuje? Prema Karlu Šmitu suveren je onaj ko odlučuje o stanju izuzetka. Indikativno je to što je gordost takođe tesno povezana sa mogućnošću, odnosno nemogućnošću izuzetka. Ako je Koriolanovo napuštanje grada pokušaj odlaska u mitski prostor herojskih dela suprotstavljenih (real)politici, da li će onda gordost biti okarakterisana kao stav koji računa na mit?

Koriolanova provala gneva (nalik Ahilovoj) izazvana je uskraćivanjem priznanja od strane zajednice, ali ona je praćena i ljutnjom na sebe (samoprekorom), onda kada junak mora, na majčin nagovor, da deluje mirnodopski, odnosno „politički“, dakle, suprotno vlastitim načelima. Šekspir opisuje kako ratnik, kroz status izuzetka, tvrdi da ima moć odlučivanja o tome kako će republika da upotrebi zakone i oružje. Koriolan je uveren da je on taj koji će odrediti izuzetak. Na taj način, Šekspir dramatiizuje Justinijanovu formulaciju suvereniteta i izaziva njenu prostu jednačinu između vremena zakona i vremena bezakonja: umesto da sarađuju kako bi formirali „dobru vladavinu“, vojni i civilni zakoni se bore unutar republike. Rimski suverenitet odnosi se na oružje i zakone, ali precizan odnos između njih ostaje nejasan, dok pretnja nasiljem visi poput Damoklovog mača. Činjenica je i da Justinijan uopšte

nije uneo razliku između vremena rata i vremena mira kada je donosio svoj čuveni kodeks. Politička filozofija XX veka je, kao što je poznato, imala štošta da kaže o krhkosti pomenute distinkcije, odnosno o neodlučivosti utkanjoj u svaki događaj odlučivanja.

Budući da postoji neiskorenjiv nesklad između njegove ratničke prirode i građanskih ustanova, Koriolan je doslovno zatvoren u tamnici vlastite logike. Postavlja se stoga i pitanje šta čini građanina Rima, odnosno da li Rimljanin sa sobom i u sebi uvek nosi Rim, odnosno da li je Rim nešto spoljašnje ili unutrašnje? Prema oceni trga, koji se ironično smeje njegovom autoritetu, u trenutku izdaje Rima, Koriolan – nosilac (ratničke) vrline – i dalje se, premda pomalo groteskno, ponaša kao Rimljanin. Nestabilnost njegove lojalnosti gradu ogleda se u sledećim iskazima: „Svoje rodno mesto mrzim, ovaj grad / Protivnički volim“. (IV, 4.) Jedan drugi Rimljanin, špijun Nikanor, naličje i odjek Koriolanove vrline, kaže Volščaninu kojeg sreće na drumu između Rima i Ancijuma: „Ja sam Rimljanin; ali kao i ti, služim protiv Rimljana“. (IV, 3.) Slično se vidi i iz komičnog razgovora Menenija i volščanskih stražara:

PRVI STRAŽAR: Ti si Rimljanin, je l' tako?

MENENIJE: Jesam, kao i tvoj vojskovođa.

PRVI STRAŽAR: Onda bi trebalo da mrziš Rim kao on.

(V, 2.)

Kada se poremeti ravnoteža unutrašnjeg i spoljašnjeg i neodlučivost u formi gordosti stupi između norme i čina, odjednom postaje nejasno šta to znači biti Rimljanin. Ili, možda, kada se timotika razmahne, svako može da postane Rimljanin; ili možda više niko nije Rimljanin? Potrebno je ovde podsetiti da Plutarhov Koriolan nije sam: on nije usamljeni pojedinac, već je predstavljen

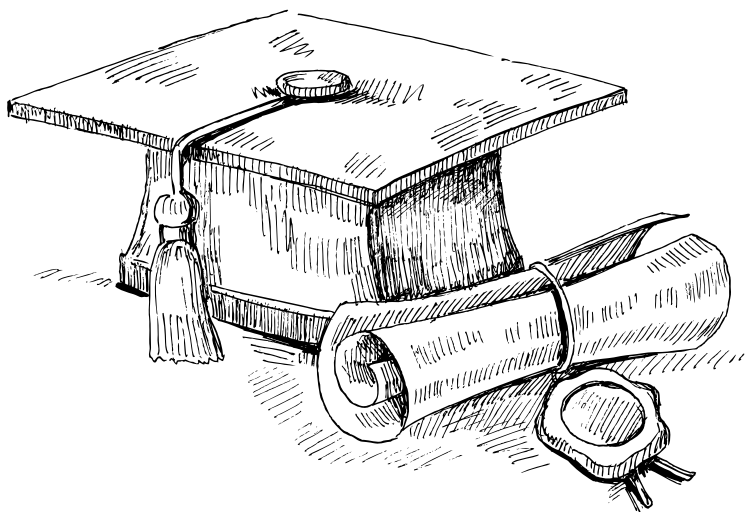

kao pripadnik frakcije konzervativnih patricija, koja uključuje određeni broj mlađih građana. Otuda, kada je njegova timotička politika poražena, on nije izgnan sam, već se nalazi u društvu većeg broja patricija. No, za razliku od Šekspirovog dvosmislenog *tragičkog* junaka, Plutarhov Koriolan je van svake sumnje žrtva *hibrisa*, rđave *superbiae* – zbog prenaglašene privatne (nejavne) vrline, on se smatra „greškom prirode“. U pitanju je neka vrsta moralizma, strana starom *tragičkom* okviru kao i modernoj političkoj stvarnosti: Plutarhov Koriolan je prikazan kao primer ponašanja koje je potrebno izbegavati i u javnom i u privatnom životu. Stoga nas ranomoderni dramski arheolog u ličnom sukobu junaka sa sobom i sa zajednicom odvodi mnogo dalje od antičkog povesničara.

Filozof Lorens Beker primećuje sledeće: „Ako je moralna osoba superiorna u odnosu na nemoralnu i ako se njena vrlina sastoji u prepoznavanju takvog odnosa, onda izgleda kao da je nekakva dimenzija gordosti/ponosa nužno ugrađena u moralni karakter“. U novije vreme izriče se tvrdnja i da se, empirijski i teorijski posmatrano, gordost može vezati za sasvim različite ishode. Upravo je ovakva situacija prisutna u *Koriolanu* – njegova samosvesna gordost ishoduje u ratu pobedom i tada je ona pozitivna i kao polazište i kao ishodište delatnosti i služi učvršćivanju zajednice, kako prema spolja, tako i prema iznutra. U miru ga pak njegova gordost odvodi van granica zajednice, jer narušava njenu unutrašnju koheziju. (Ovim odnosom se može tumačiti i savremeno narušavanje granice rata i mira u političkim diskursima, što im omogućava da po potrebi, naročito prilikom promene legislative, budu unutar zajednice i izvan, odnosno iznad nje.) No, Šekspir istovremeno lukavo dezidealizuje samu zajednicu: predatorska slika životinje koja jede drugu životinju je stalni motiv u ovoj tragediji. Otuda potiče dvojako lice gordosti: s jedne strane, gordi Koriolan je čista

sloboda koja poriče da bude poistovećena sa ostatkom sveta (u ovom slučaju, to je skupština plebejaca poduprta interesima pojedinih patricija); s druge strane, gordi Koriolan želi da se ispolji pred drugima kao čisto biće, čista destruktivna stvar koja negira njihovu egzistenciju kao pluralnost sloboda (stoga je on označen u tekstu često kao „mašina“ ili kao „stvar“, kao sredstvo nasilja i uništenja). Njegova gordost izražava se spram sveta u obliku negacije, ali joj je taj svet potreban kako bi priznao njenu negativnost. Ovakva dvostruka nestabilnost gordosti dodatno svedoči o lažnoj svesti koja se često javlja povodom nje.

Jasmina Mihajlović
KO JE ŠEKSPIR?

Jasmina Mihajlović je pripovedač, romanopisac, esejista i kolumnista. Autorka je devet knjiga. Dobitnik je nagrade *Deretina knjiga godine* (2004). Knjige su joj do sada prevedene na engleski, ruski, azerski, gruzijski, slovenački. Priređivač je izabranih i sabranih dela Milorada Pavića, njegov je biograf i bibliograf. Od Pavićeve smrti testamentarni je naslednik autorskih prava ovog pisca i staratelj nad *Legatom Milorada Pavića*, čiji je osnivač Skupština grada Beograda. Živi u Beogradu.